

akkers strekt zich daar over den grond uit een kruis! Wat zullen wij doen na den oorlog? Wij zullen het Kruis van Christus prediken onder de volken, wij zullen de boodschap van Ananias aan Saulus, bekleet met het bloed der heiligen, herhalen: Laat u doopen en uw zonden afwassen! Wij willen dat evangelie uitspreken, dat voor elk humanisme ook zelfs geen kier openlaat, maar dat de voetstappen aankondigt van het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt. N. B.

hebben; Corsmannus' editie²⁾ doet het in de aangehaalde plaats óók anders. Daar lezen we de betreffende passage als volgt:

Om kort te zijn, ik zegge, dat onder het Pausdom kerken zijn, ten aensien dat de Heer de overblijfselen van zyn volck, al hoewel seer jammerlijk verstrooyt en gheslingert, aldaer wonderbaerlijk bewaert, ten aensien datter eenige teekenen (symbola) van de kerke blijven: en voornaemelijk die teekenen, welckers kracht niet en kan verbroken worden, noch door de listigheyt des duyvels, noch door de boosheyt der menschen. Maer dewijl daer-en-tegen aldaer uytgebluscht zijn de merck-teekenen (notae), die wy in dese disputatie byzonderlick moeten aensien, soo segghe ick, dat... enz.

Nu zijn er heel wat onnauwkeurige vertalingen in omloop, die met de fijne nuanceering van Calvijn's proza geen rekening houden. In de editie Leyden, Jan Paedts & Jan Bouwensz., 1593, wordt in de geciteerde coupure tusschen „symbola” en „notae” geen verschil gemaakt; beide woorden weergegeven door „teekenen”. De editie van 1560 is wel zeer slordig³⁾. Juist die editie, welke dr. A. Kuyper heeft laten herdrukken, laat het verschil in de woorden „signa” en „notae” in de aangehaalde plaats uitkomen; men kan daar evenwel weer niet te veel waarde aan hechten, omdat in andere plaatsen de woorden weer omspringen; men leze maar de passages in de naaste omgeving⁴⁾.

2) Editie W. Corsmannus, Amsterdam, v. Ravesteyn, 1650; vgl. de editie dr. A. Kuyper, herdruk van de editie van Ravesteyn, 1650. — Doesburg, 1889.

3) In IV, 1, § 8 begint Calvijn (ed. Beza, Lugd. Bat. 1654, 363) aldus: Proinde quatenus eam (de kerk) agnoscere nostra intererat, Dominus certis notis & quasi symbolis nobis designavit.

Met deze onderscheiding van „notae” en „quasi symbola” hebben veel vertalers slordig omgesprongen. De holl. vert. 1560, 372a, huppelt over het verschil heen: „daerom heeftse God ons met sekere teekenen gemerckt, so verre het ons noodich was dat wyse souden kennen. Even slordig is de editie van 1593 (Leiden, Paedts en Bouwensz.): ...met sekere teekenen ghemerckt. Beter is de vertaling in de editie v. W. Corsmannus, Amsterdam, v. Ravesteyn, 1650: „ghelyck als met sekere mercken en teekenen aenghewesen. Ook de fransche vert. (Genevæ, Koer, 1609): certains signes et enseignes; deze vertaling heeft in IV, 1, 10: enseignes (symbola); in IV, 1, 12: marques, in IV, 1, 11 wordt evenwel marques (notae) afgewisseld met signes (notae) E. F. K. Müller: ...hat der Herr sie uns an bestimmten Zeichen, die gleichsam Symbole sind, kenntlich gemacht. In IV, 2, 12 vertaalt Müller eerst: Zeichen (symbola), in het slot Kennzeichen (notae).

4) In IV, 1, § 8 zegt Calvijn: „Wat belanght het lichaem der Kercke alve, dit heeft hy (God) met des te sekere teekenen (notae) ons ghespenbaert en aengeprezen, naemate hy de kennisse hiervan voor ons nootsackelicker bevondt. Uyt dese teekenen (hinc) wordt de gedaent en gestaltenis der Kercken voor onsen oogen openbaer en sienlick...” In § 10: Wy hebben verclaert, dat de merckteekenen (symbola) waerdoor de kercke kan worden bekent, zijn de vercondiginge des Woords en het gebruyck der Sacramenten.... In § 12: „Dat de reyne dienst van Godts Woort en het onvervalschte gebruyck in 't bedienen der Sacramenten, is, gelyck wy segghen, een bequaem pandt en merckteeken (pignus et arrhabon) om ons te versekeren en aen te wijzen, dat wy die vergadering, in dewelcke dese twee stucken ghevoonden worden, gerustelick mogen omhelsen voor de ware kerck, dat streckt sich so verre uyt, datse voor soodanigh gereeckent en gehouden moet worden so langh alse derse stucken behoudt en daer in staende blijft, ooschoon se andersins veel gebreken heeft.” In § 11: Laet ons derhalven die twee merckteekenen (notae) met alle nootdichghed ingedruct behouden in onse herten, en na des Heeren wil en believen groot achten. Want daer en is niet daer de Satan meer op toeleghet dan hier op, te weten, dat hy beyde dese merck-teekenen (istorum alterutrum) te gelyck (vel utrunque) mochte wech ruymen en vernietigen: hy soeckt segg ick, dese merck-teekenen (notae) uyt te wisschen en uyt te roeyen, opdat hy het waerachtigh en rechtschapen onderscheyt der Kercken met eenen soude wech nemen of hy soeckt dese merck-teekenen (eac) by ons te brengen in verachtigh... Nu hoe gevaerlick, jae hoe doodlick is die versoeckinge en aenvechtigh, waerdoor ons selfs eenmaal in den sin komt al te wijcken van die vergadering, in dewelcke gesien worden de teekenen en liveiren (signa ac tesserae) die de Heere meent genoegsaem dienstigh te zijn om ons sijn Kerck levendigh te beschrijven en aen te wijzen? Wy sien hoe grooten toesicht alhier ten beyden zijden gehouden moet worden. Want op dat onder den naem en tytel der Kercke gheen bedrogh en geschiede, so moeten wy een yghelick vergadering die haer selsen met den naem der Kercke voordoet, beproeven aen dese merck-teekenen (ad illam probationem) als aen eenen toetssteen.

In IV, 2, § 10 heet het (in betrekking tot de „tegenwoordighe (1) vergaderingen der Papisten”: „Indiense kercken zijn, soo is ook de macht der sleutelen by haer. Maer de sleutelen zijn onafscheidelick verknocht en te samen ghevoeght met het Woord, 't welck sy uyt hare vergadering hebben verdriven... enz. Derhalve, of sy en zijn, volgens dese reden, geen kercken, of daer en sal gheen merck-teeken (symbolum) meer overigh blijven, door hetwelck de wettige vergaderingen der gheloovigen van de by een komaten der Turcken souden kunnen onderscheyden worden.” Maar daarop volgt in § 11:

Nochtans ghelyck eertijds de Joden eenige bysondere privilegien van de Kercke behielden, alsoo en ontnemen wy hedendaeghs den Papisten niet die teekenen en voetstappen (vestigia, één woord) van de Kerck, die de Heere onder hen uyt de verwoesting heeft willen laten overblijven. Aan den rand staat: „Al hoewel het Pausdom eygentlick niet en mach een kerck genoemd worden, so is nochtans, selfs in spijt van den Antichrist, in het pausdom eenig lid-teeken van de kerck gebleven.”

In § 12 lezen we: „Al hoewel wy derhalven den Papisten

Waar dus de vertalingen geenerlei hulp bieden, daar moet Calvijn zelf spreken, Calvijn, gezien in verband met de theologische opvattingen van zijn tijd. Wij hebben immers in ons nummer van 16 Februari dr. de Bondt gezegd, dat, als Calvijn van „eenige teekenen der kerk” bij Rome spreekt, daar niet het woord voorkomt, waarmee de ware merkteekenen der kerk van Christus worden aangeduid. Dr. de Bondt erkende de juistheid daarvan, maar — zoo poogde hij aan te toonen, zakelijk is er geen verschil. Letterlijk laat dr. de Bondt het volgende drukken:

Uit dit overzicht blijkt, dat Calvijn voor de merkteekenen van de ware Kerk zoowel het woord symbola, als notas gebruikt.

Dat dr. de Bondt alzoo oordeelt, nadat hij enkele paragrafen van Calvijn heeft doorgelezen, verwondert mij niet.

Maar dat de dogmenhistoricus der Vrije Universiteit, prof. Hepp, zijn instemming daarmee betuigen kan, en dan verder daaraan enkele nog al verdragende woorden verbinden durft, dat heeft me eenigzins verbaasd. Want de eer der gereformeerde theologie is er mee gemoed, in het lezen van Calvijn niet achter te staan bij Jezuïeten. Helaas hebben sommigen hunner de onderscheidingsgave getoond te bezitten, waarvan we de blijken ditmaal tevergeefs bij de calvinisten prof. Hepp en dr. de Bondt zoeken.

Reeds worden we op het goede spoor gezet door Stapleton. Als deze (Opera, t. I, Lutetiae Parisiorum, 1620, 107) een afzonderlijke verhandeling wijdt aan dat deel van Calvijn's Institutie, dat thans „Credo” zoo bezig houdt, en waarop sommigen hun pluriformiteitsbegrip willen fundeeren, dan vindt ge naast een ietperlijk citaat der bekende passage volgende opmerkingen:

1. als Calvijn het heeft over de „kenmerken der ware kerk” (notae), die onder Rome zijn „uitgewischt” (deletae), dan bedoelt hij dáármee: a. de zuivere leer (niet maar leer, doch zuivere leer);

b. het recht gebruik der sacramenten (niet maar sacramenten, doch recht gebruik er van);

2. spreekt Calvijn daarentegen over die enkele symbolen (aliquot Ecclesiae Symbola), dan heeft hij dáárbij gedacht aan den doop.

Want de kerk, zoo zegt Stapleton, heeft verscheiden symbolen. Dat zijn de „sacramenten”. Weliswaar beweert Stapleton ten onrechte, dat Calvijn maar één van de vele symbolen der kerk noemt, want in de aangehaalde plaats zegt Calvijn duidelick, dat er ook andere symbolen der kerk onder het pausdom gebleven zijn; bovendien merkt hij in een door Stapleton eveneens letterlijk geciteerde uitspraak, (IV, 2, 11) op, dat de Heere „daar Hij Zijn verbond in Frankrijk, Italië, Duitschland, Spanje en Engeland heeft in bewaring gegeven, toen die landen door de tyrannie van den antichrist onderdrukt zijn, opdat Zijn verbond onschendbaar zou blijven, in de eerste plaats Zijn doop daar bewaard (heeft), het getuigenis des verbonds, die, door Zijn mond geheilligd, ten spijt van de goddeloosheid der menschen, zijn kracht behoudt”; en hij voegt er in één adem aan toe: „vervolgens heeft Hij door Zijn voorzienigheid bewerkt, dat ook andere overblijfselen bleven bestaan, opdat de kerk niet geheel ten onder zou gaan”. Stapleton heeft dus geen recht, Calvijn „dien vos”, te verwijten, dat hij alleen maar den doop als overblijvend symbool der kerk onder Rome bewaard gebleven acht.

Maar waar Stapleton wel gelijk aan heeft, dat is dit: dat hij tusschen „notae” en... symbola „verschil kent. Hij is theologisch te goed geschoold, om dat te kunnen vergeten. Had dr. de Bondt gelijk, en was dus „nota” en „symbool” bij Calvijn hetzelfde, dan had Stapleton zijn Jezuïeten aldus kunnen toespreken:

1. broeders, de ketter heeft gezegd, dat er onder ons enkele „symbolen” gebleven zijn;

2. „symbolen” der kerk zijn „kenmerken” (notae) der kerk;

3. we hebben dus volgens den ketter Calvijn nog kenmerken (notae) der kerk.

Maar Stapleton weet het wel beter. Hij had anno 1940 zulke troostredenen wel kunnen schrijven in een overzicht van twee of meer nieuwere gereformeerden, we noemen nu alleen maar dr. de Bondt en prof. Hepp. Doch uit Calvijn zelf distilleert hij zulke troostredenen gelukkig niet. Hij schrijft zijn Jezuïeten als volgt:

1. broeders, ge weet wel, dat „symbolen” der kerk nog geen „teekenen” der ware kerk tegenover de valsche zijn;

2. Calvijn nu erkent wel, dat b.v. het symbool van den doop onder ons gebleven is;

3. maar omdat wij den doop niet recht gebruiken naar zijn meening, ontzegt hij ons de desbetreffende

den tytel der Kercke niet simpelck en plat uyt en willen toestaan, soo en loochenen wy nochtans daerom niet dat by hun kercken zijn.... Om kort te zijn, ick zegge, dat onder het Pausdom kercken zijn, in soo verre dat de Heere de overblijfselen van sijn volck, al hoe wel seer jammerlijk verstrooyt en gheslingert, aldaer wonderbaerlick bewaert, in soo verre datter eenighe teekenen (symbola) van de kercke blijven: en voornaemelijk die teekenen (ea praesertim), welckers kracht niet en kan verbroken worden, noch door de listigheyt des duyvels, noch door de boosheyt der menschen. Maer dewijl daer-en-tegen aldaer uytgebluscht zijn de merck-teekenen (ea notae) die wy in dese disputatie byzonderlick moeten aensien, soo segghe ick, dat elke vergadering en het ganse lichaem des Pausdoms de wettige form' en gedaent' van een kerck niet en heeft.

„nota” (dit bepaalde kenmerk of teekenen) der ware kerk⁵⁾.

Want de doop, gelijk het sacrament in 't algemeen, die is een symbool ('teenige niet, K. S.)

Maar het rechte gebruik van het sacrament (ook des doops), dat is een nota, een kenmerk der ware kerk tegenover de valsche.

De Jezuïet Stapleton kan, evenals zijn collega Bellarminus⁶⁾, gereformeerden van tegenwoordig behulpzaam zijn bij het lezen van Calvijn. De pijn der ontdekking doet haar heilzaamheid niet te niet. Haar noodzaak evenmin. Of is het niet noodig, de belijdenis te handhaven, die de kenmerken der ware kerk ontzegt aan Rome, het instituut, dat naar dr. de Bondt's eigen erkenenis, de valsche kerk is. Feitelijk komt dr. de Bondt's conclusie hierop neer, dat de valsche kerk nog kenteekenen der ware heeft. Ik aarzel niet, dit een bewering te noemen, die in strijd is met de belijdenis. En als prof. Hepp van zulke artikelen zoo dankbaar nota neemt, dan vind ik dat zeer onvoorzichtig.

Juist vanwege die „heilzaamheid” en „noodzaak” van zooveen zullen we nog even verder gaan, — maar moeten dan meteen wachten tot het volgende nummer; de ruimte is alweer verbruikt. We hopen dan meteen gelegenheid te vinden, ds J. Douma, door dr. Kaajan en „De Heraut” met instemming geciteerd, te beantwoorden. K. S.

5) Dicit ergo esse Ecclesias in Papatu duabus de causis, partim quia... partim quod aliqua Ecclesiae Symbola permancant.... Ex Ecclesiae Symbolis solum Baptismus nominat. Hunc... Ecclesiae (de roomsche K. S.) relinquit.... Fraus est, quod hunc ipsum Baptismum... ab Ecclesia Romana auferat. Dicit enim deletas esse notas verae Ecclesiae in Romana Ecclesia. At vero altera ex notis est rectus sacramentorum usus, quae cum per Calvinum duo tantum sint, Baptismus & Coena Domini; profecto deleri sacramenta non poterunt, Baptismus integer permansisset.

6) Sacramenta sunt quidem symbola quaedam, quibus discernimur ab infidelibus, tamen ab haereticis vix per Sacramenta distingui possumus, sed per caeremonias optime distinguimur (Bellarminus, De Controv., III, 1619, 221). Over de kenteekenen (notae) der kerk handelt hij elders. Blijkbaar hebben ook de ketteren naar zijn oordeel „symbolen” der kerk. Maar de kenmerken (notae) missen ze.

ONJUISTE POLEMIEK.

Prof. Kuyper schrijft in „De Heraut”, dat ondergeteekende „weer in een polemische bui verkeert”. Hoe zou hij het vinden, als we de door hem en prof. Hepp begonnen polemieken van '36 en daarna aan „een bui” toeschreven? We merkten op, waarom we over de pluriformiteit weer spraken; 't was in antwoord op wat van andere zijde geschreven werd, nog onlangs.

Voorts lees ik, dat ik „thans bij voorkeur prof. Kuyper tot mikpunt van (mijn) aanvallen kies”. Onze lezers weten beter.

Pijnlijk doet toevoeging aan: „trots de zoogenaamde verzoening op de Synode te Sneek”. Wat wil dat „zoogenaamd”? Is dat geen oordeel over het hart? We hebben een verklaring gepubliceerd over één zeer bepaald feit; maar dat heeft nooit beteekend, dat zakelijke meeningen niet verder zouden besproken worden. Als men meent, dat pacificatie aangaande één bepaald „persoonlijk feit” insluit, dat men over andere zaken niet meer disputeeren mag, kan men de Tweede Kamer wel naar huis sturen. Prof. Kuyper heeft zelf na de Amsterdamsche synode, toen we ook samen een verklaring hadden geteekend, mij aangevallen. Heb ik toen zoo gereageerd? En — was dat gevolg van „een polemische bui” van prof. Kuyper?

Voorts citeert prof. Kuyper de artikelen van dr. H. Kaajan (reeds beantwoord) en ds J. Douma (op wien ik nog verder inga). Eens zien of van onze antwoorden ook nota genomen wordt.

Ook prof. Hepp plaatste enkele uitlatingen, over „vergissingen” en zoo. Ik heb daarop maar één ding te antwoorden: ook ik heb hem verscheiden malen vergissingen onder het oog gebracht. Maar ik vond me dan meteen verplicht, een poging tot bewijs te geven. Kan of wil ik dat niet, dan doe ik het zwijgen er toe, om geen praatjes te publiceeren.

Dat verschil is er in de methode van prof. Hepp en die van mij. Eens zien, of prof. Hepp op de beantwoording ingaat, die ik dr. Kaajan en dr. de Bondt gaf...

Geen nood overigens: er zijn nog altijd meelevende kerkleden, die de argumenten bestudeeren. Het doet, gezien het debat over John Knox (zie verleden week), ietwat vreemd aan, van prof. Hepp te vernemen, dat ik inzake Knox een kerkhistoricus had moeten raadplegen. Wat deed ik anders verleden week? Maar dr. Kaajan neemt een in New-York (en London—Toronto) verschenen werk tot bron, het boek van H. Y. Reyburn (1914). Licht misschien daar één van de bronnen der onjuiste vertaling van „afgodendienaars” door „papisten” (roomschen)? Reyburn (bl. 248) geeft de opvatting zonder verder één woord ter verklaring, en zonder ook maar te vermelden, dat letterlijk van „afgodendienaars” gesproken was. Kerkgeschiedkundigen raadplegen!

K. S.

FINLAND.

Het is gebeurd.

Rusland uit den Volkerenbond: een breed gebaar. Maar een gebaar: toen het op daden aankwam, gebeurde er net precies te weinig, om wat beloofd was, werkelijk uit te voeren.

En intusschen heeft de brutale macht van het domme getal het gewonnen van een volk, dat werkelijk gewonnen had.